

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.1>

АНТОНІМІЧНА ПАРА ЯК ОСНОВА АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ М. ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК» І «КРИНИЧАР»)

ANTONYMIC PAIR AS THE BASIS OF APHORISMS (BASED ON THE MATERIAL OF NOVELS «VICHNYK» AND «KRYNYCHAR» BY M. DOCHYNETS)

Бабій І.О.,

*orcid.org/0000-0001-9997-2392**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови факультету філології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті проаналізовано специфіку індивідуального стилю Мирослава Дочинця, акцентовано на окремих особливостях його авторської стильової домінанти, зокрема досліджено функціонування антонімічної пари як структурно-семантичної основи афоризмів (на матеріалі романів «Вічник» і «Криничар»).

Для дослідження ми застосували метод лінгвістичного опису та спостереження для систематизації, класифікації та інтерпретації антонімів у складі афоризмів; також метод компонентного аналізу для визначення семантичної структури досліджуваних мовних одиниць; контекстно-ситуативний аналіз допоміг установити специфіку функціонування афоризмів у тексті.

У науковій розвідці обґрунтовано фіксуємо застосування й абсолютних антонімів, і контекстуальних, стилістичних, які хоч і не перебувають на полярних кінцях семантичного вектора протиставлення, однак чітко працюють на створення експресивно-оцінного чи комунікативно-прагматичного контрасту.

Класифікацію антонімів традиційно здійснено за семантичними характеристиками (градуальні, комплементарні, векторні, координатні), за структурою (різнокореневі і спільнокореневі) і за стилістичним навантаженням (загальномовні і контекстуальні).

Частиномовний аналіз антонімів у складі афоризмів текстів М. Дочинця засвідчує, що найчастотнішими серед них є іменники, у тому числі й субстантиви, дієслова і прикметники. Трапляються також поодинокі випадки структуровані афоризмів на основі займенників і прислівників. Спостережено у творчості автора і такі приклади афористичних висловлювань, у яких контраст створюється за допомогою антонімів із диференційними лексико-граматичними характеристиками, коли члени антонімічної пари належать до різних частин мови.

Розгляд досліджуваних антонімів засвідчує й наявність додаткових стилістичних прийомів і методів у складі афоризмів (антитеза, перифраз, оксиморон, ампліфікація, еліпсис), застосованих із комунікативно-прагматичною метою для підсилення характеристики явища, додаткового акцентування на окремих його властивостях чи для реалізації певних емоційно-оцінних інтенцій автора.

Отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що антоніми є релевантним елементом у структурованні афоризмів М. Дочинця, які є однією з основних характеристик його стильової домінанти.

Ключові слова: антоніми, афоризми, індивідуальний стиль, художній текст, стилістичний засіб, лінгвістика тексту.

Purpose: to analyze the specifics of Myroslav Dochynets's individual style, focusing on some features of his stylistic dominant, in particular to explore the functioning of the antonym pair as the basis of aphorisms (based on the novels «Vichnyk» and «Krynychar»).

In there search are used the method of linguistic description and observation for systema tization, classification and interpretation of antonyms in aphorisms; the method of component analysis for determination the semantic structure of the examined language units; contextual and situation alanalysis have helped to establish the specifics of aphorisms functioning in the text.

The article deals with the fixed usage of absolute, contextual and stylistic antonyms, which, although are not at the polarends of the semantic vector of opposition but they clearly work to create an expressive-evaluative or communicative-pragmatic contrast.

The classification of antonyms is traditionally made according to semantic characteristics (gradual, complementary, vector, coordinate), by structure (multi-rootedandco-rooted) and by stylistic load (common and contextual).

Partial-language analysis of antonyms in the aphorisms of M. Dochynets' texts shows that the most frequent among them are nouns, including nouns, verbs and adjectives. There are also isolated examples of structuring aphorisms based on pronouns and ad verbs. Also we have noticed that in the texts there are examples of aphoristic-antithetical statements in

which the contrast is created with the help of antonyms with different lexical and grammatical characteristics, when parts of the antonymous pair belong to different parts of speech.

Consideration of the researched antonyms shows the presence of additional stylistic techniques and methods (amplification, ellipse) which are used for communicative and pragmatic purposes to enhance the characteristics of the phenomenon, additional emphasis on its individual properties or for realization of certain emotional and evaluative intentions of the author.

The obtained results of the research shows that antonyms are a relevant element in the structuring of M. Dochynets' aphorisms which are one of the main characteristics of his stylistic dominance.

Key words: antonyms, aphorisms, contrast, individual style, artistic text, stylistic device, text linguistics.

Постановка проблеми. Мирослав Дочинець – український письменник і журналіст, член Асоціації українських письменників – уже давно і надійно зайняв своє далеко не останнє місце серед сучасних письменників України, що підтверджено багатьма преміями і нагородами, зокрема Національною премією України імені Тараса Шевченка (2014), Міжнародною літературною премією «Карпатська корона» (лауреат 2004 року), відзнакою «Золотий письменник України» (2012), премією «Українська книжка року» (лауреат 2016 року) тощо.

Сьогодні маємо вже багато досліджень, у тому числі й дисертаційних, про творчість Мирослава Дочинця [див., напр., 1-7 та ін.]. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** засвідчує, що різновекторні тлумачення творчого доробку письменника стосуються таких аспектів, як афористика (Н. Зубець, Л. Прокопович), інтертекстуальність (С. Величко, О. Іщенко), етноментальність (Н. Кириленко, А. Зякун), жанрові особливості творчості зазначеного автора, проблематика і поетика (Є. Баран, М. Васьків, Л. Горболіс, О. Іщенко, О. Капленко, Н. Кравченко, Н. Мельник тощо), фраземіка (М. Вергальок, М. Яцьків), етнографізма (В. Степанюк), кольоративи (Н. Галт, Н. Баракатова), власні назви (А. Вегеш, В. Дубова, Р. Терубус), діалектизми (О. Микитюк).

Безперечно наукову цінність мають і студії методистів-дидактів (С. Жила, Л. Єршова, О. Талько), які акцентують на специфіці вивчення творів закарпатського письменника в середній школі та ЗВО.

Звичайно, дослідження творчості Мирослава Дочинця не обмежується тільки переліченими вище прізвищами. У будь-якому випадку, антонімічна пара як основа афоризмів (на матеріалі романів М. Дочинця «Вічник» і «Криничар») ще не потрапляла в коло зацікавлень науковців, що дає нам підстави вважати **актуальною** запропоновану наукову розвідку, тим більше, що дослідники творчості автора не раз підкреслювали одну з основних характеристик його письма, яка полягає «в особливій формі самоінтерпретації – підсумуванні окремих епізодів, романних подій афоризмами, сентенціями, мудрими настановами» [1, с. 25]. Поняття **афоризму** трактуємо

у широкому розумінні – як «короткий влучний вислів, що передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі» [8, с. 39].

Завдання дослідження вбачаємо в аналізі специфіки індивідуального стилю Мирослава Дочинця, акценті на окремих особливостях його авторської стильової домінанти, зокрема дослідженні функціонування антонімічної пари як основи афористики (на матеріалі романів «Вічник» і «Криничар»), адже «протиставлення – один із основних принципів творення афористичних текстів» [9, с. 160].

Виклад основного матеріалу. Контрасти – невід’ємна частина людського життя, тому і внутрішня суть протиставлень, і їх зовнішнє оформлення і структурування належать до сфери зацікавлень дослідників із різних наукових сфер – філософії, психології, логіки тощо. Не є винятком і літературознавці та мовознавці, адже, як зазначив Л. М. Полюга, «за допомогою контрастного зіставлення фактів найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початку. Зіставляємо ці ситуації внаслідок індуктивності людського мислення, здатності розвивати власну думку» [10, с. 10]

Як і будь-яке інше багатогранне, а тому controverсійне явище, протилежність у лінгвістиці опрацьовувалася багатьма дослідниками, унаслідок чого маємо велику кількість різноманітних таксономій, застосовуваних під час аналізу і систематизації вказаного виду лексики. У роботі використовуємо традиційну вже класифікацію антонімів [8, с. 28], згідно з якою вони поділяються:

1. за **семантикою**:

- **градуальні** (позначають діаметрально протилежні видові поняття певного родового поняття): «*Людині не належить минуле, а майбутнього може не бути. З нами лише сьогочасне. Про нього й турбуємося...*» [11, с. 206];

- **комплементарні** (позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, що разом становлять певне родові поняття, без проміжних ланок):

«Одним берегом іде **життя**, другим – **смерть**...» [11, с. 260];

- **векторні** (позначають дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки тощо): «**Сам упав, сам і піднімешся**...» [11, с. 116];

- **координатні** (позначають дві протилежні точки певного часового або просторового відрізка): «**Розумний стає позаду, щоб бачити все, що діється спереду. А дурний стає попереду, аби його всі бачили**...» [12, с. 248].

2. За структурою:

- **різнокореневі**: «**Трава – як чоловік. Корінням держиться землі, а душею тягнеться до неба**...» [12, с. 139];

- **спільнокореневі**: «**Щастя всміхнулось тобі, а ти – міркуй про нещастя**...» [11, с. 201].

3. За стилістичним навантаженням:

- **загальнономовні**: «**Письмо – хитромудра штука. Кортить написати багато, але слів для цього зужити мало**...» [11, с. 35];

- **контекстуальні**: «**З одної глини ми ліплені – двоногі й чотириногі, і в глині шукаємо живильні соки для життя**...» [12, с. 93]; «**Кедь робиши махом – піде прахом**...» [12, с. 15]; «**Чоловік пахне вітром, а жона – димом**...» [12, с. 15]; «**Очі покажуть дорогу, серце покаже путь**...» [12, с. 64]; «**Лицар – се чоловік з лев'ячим серцем і з помислами янгола**...» [12, с. 184]; «**Мала трава – роса велика. Такі люди з біди черпають радість, зі страху – сміх, а з болю – натхнення**...» [12, с. 43].

Наявність значної кількості ілюстративного матеріалу в аналізованих творах до кожного пункту використаної таксономії засвідчує, на нашу думку, з одного боку – оптимальність та вичерпність указаної класифікації, а з іншого – свідоме чи несвідоме дотримання автором класичних принципів побудови афористичних висловлень, структурованих за допомогою антонімічних пар.

На третьому пункті класифікації (поділ за стилістичним навантаженням) варто було би зупинитися трохи детальніше, однак значна кількість фактичного матеріалу дає підстави провести його аналіз у формі окремого дослідження.

Частининомовний аналіз антонімів у складі афоризмів текстів М. Дочинця засвідчує, що найчастотнішими серед них, у кореляції з домінуванням номінативної функції мови, є **іменники**, у тому числі й **субстантиви** (**вороги – друзі; біда – радість; земля – небо; життя – смерть; слабкість – сила; темрява – світло; лихо – гаразд** тощо): «**Не біймося й ми печалі. Пізнаймо її. Приймемо її і даймо їй ім'я. І полюбімо її. І стане**

вона світлою. Бо народжуємось ми в темряві, а покликані Світлом...» [12, с. 167]. Або: «**Узвичаєна рибна трапеза в мудріє молодого і відмоложує старого**...» [12, с. 40].

Також поширеними є **дієслова** (**жити – вмирати; брати – давати; мовчати – бесідувати; послаблювати – кріпити; упасти – піднятися** тощо): «**Чуєш, Карпатська Україно, не суди нас, слабих і невмілих. Ми ще не знали, як жити, а вже мусили вчитися вмирати за тебе**...» [12, с. 8].

Значна кількість **прикметників** (**земний – небесний; головне – другорядне; малий – великий; розумний – дурний; молодий – старий; минуле – сьогочасне (мезонім) – майбутнє; багатий – бідний; живий – мертвий** тощо); «**Немає в нас серед людей ні ворогів, ні друзів, але кожен з них – малий чи великий учитель**...» [12, с. 9].

Трапляються поодинокі випадки структуровання афоризмів на основі **займенників** (**нічого – щось; нічого – все**): «**Життя – великий перехід з нічого в щось. Життя – се довге прощання**...» [12, с. 265]; **числівників** (**мало – багато; мало – багато**): «**Господи, як мало чоловіку треба, і як багато ти даєш**...» [12, с. 80], а також **прислівників** (**махом – прахом**): «**Кедь робиши махом – піде прахом**...» [12, с. 15].

Безперечно, спостерігаємо у творчості автора і такі приклади афористично-антитезових висловлювань, у яких контраст створюється за допомогою антонімів із диференційними лексико-граматичними характеристиками, коли члени антонімічної пари належать до різних частин мови. Зокрема:

- іменник + займенник («**Сьогодні виграєш мізер, а завтра можеш програти все**...» [12, с. 233]);

- прикметник + займенник («**Не траться за чужим і матимеш повноту свого**...» [11, с. 40];

- іменник + прикметник («**Лицар – се чоловік з лев'ячим серцем і з помислами янгола**...» [12, с. 184]).

Такі випадки не належать, звісно, до лексичної антонімії, однак вони повноцінно працюють на досягнення прагматичної мети в художньому тексті: сприяють контрастивному протиставленню певних явищ об'єктивної дійсності, поглиблюючи і деталізуючи їхнє сприйняття і декодування реципієнтом.

Однією з іманентних властивостей антонімів, зокрема у канві художнього тексту, є їх участь у творенні різноманітних стилістичних прийомів і фігур мовлення: парадоксів, оксиморонів, антитез тощо. Не винятком є й аналізовані тексти Мирослава Дочинця та виділені в них афоризми.

Аналіз фактичного матеріалу уможливив виокремлення в означених художніх текстах таких видів додаткових стилістичних прийомів, як:

- **парадокс** (фігура мови, твердження, що містить у собі, на перший погляд, внутрішню суперечність, логічну несполучність, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу, і взагалі судження, що навмисно різко розходиться із загальноприйнятими уявленнями [8, с. 458]): «*Велике благо – мовчання. Бо той, хто вміє розумно мовчати, бесідує з Богом...*» [12, с. 200]. Або: «*Хочеш дотягнутися до чогось вищого, спустися перше до самого себе...*» [11, с. 26];

- **оксиморон** (фігура мови, що полягає у спеціально заданому поєднанні слів з протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи [8, с. 433]): «*Кожний із нас – то жива крапелька води, що є земною і небесною водночас...*» [12, с. 13];

- **антитеза** (фігура мови, що полягає в протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх позначень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту [8, с. 26]): «*Приходимо ми в світ із розчепіреними долонями – все моє! – а покидаємо його з порожньою склядкою – нічого з собою не беру!*...» [11, с. 137]; «*Ліпше своє лихо, як чужий гарзд...*» [11, с. 311].

Не раз спостерігаємо в аналізованих творах автора й **ампліфікаційне** накопичення антонімів: «стилістичний прийом ... для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів» [13, с. 33]. Наприклад: «*Мала трава – роса велика. Такі люди з біди черпають радість,*

зі страху – сміх, а з болю – натхнення...» [12, с. 43]. Або: «*Не траться за чужим і матимеш повноту свого; не збивайся на дешевизну – і матимеш найдорожче...*» [11, с. 40].

Ще однією стилістичною особливістю афоризмів, які оформлені складними реченнями, у романах М. Дочинця є експресивізація їх за допомогою **еліпсису** («стилістична фігура, що полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом поетичного мовлення. Вживається задля досягнення динамічності і стислості вираження думки та напруженої дії...» [13, с. 232]). Наведемо приклади: «*З честю підеш через світ, а без честі – ані до сусід...*» [12, с. 118]; «*Брехня – як короста. Одного на день обдуриш, а себе – на все життя...*» [12, с. 66]; «*Краса – до вікна, а розум – до кінця...*» [12, с. 78].

Висновки. Отже, отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що антоніми є релевантним елементом у структуруванні афоризмів М. Дочинця, які, натомість, є однією з основних характеристик його стильової домінанти. Проаналізовані в роботі антонімічні пари дають змогу зробити висновок про те, що контрастивне протиставлення в ідіостилі автора є неодмінною умовою побудови його афористичних висловлень і оформлюється за допомогою семантично, структурно, граматично і стилістично диференційних засобів.

Перспективи подальших досліджень (крім зазначених вище) вбачаємо в детальнішому аналізі афористики (і не тільки) зазначеного автора, у визначенні ролі і місця інших художніх інтенсифікаторів, насамперед тропів, в індивідуальній художній картині світу Мирослава Дочинця загалом і в структурі його афоризмів зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васьків М. Наративні особливості «Криничара» М. Дочинця: повчання через розповідь. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2013. Вип. 1. С. 25-29.
2. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2014. № 2. С. 8-12.
3. Горболіс Л. Погодження з природою як подолання травми (за романом М. Дочинця «Вічник»). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2018. № 2. С. 22-31.
4. Іщенко О. А. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика : дис. ... д-ра філософії за спец. 035 Філологія. Київ, 2020. 238 с.
5. Прокопович Л. Функціонально-стилістичний аналіз афоризмів в романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 10. Грудень, 2019. С. 154-162.
6. Талько О. Б. Новелістичний характер творчості М. Дочинця. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Випуск 39. Київ : Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. С. 475-480.
7. Яцьків М. Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2021. 20 с.
8. Українська мова : енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

9. Станіславова Л. Л. Міжчастиномовні антоніми в афористичних текстах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба ; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький : ХмЦНІІ, 2014. Вип. 7. С. 159-163. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/2699>

10. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 3-тє вид., допов. і випр. Київ : Довіра, 2006. 510 с.

11. Дочинець М. Криничар: діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.

12. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. 280 с.

13. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

УДК 81'37+81'373:78(06)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.2>

НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ УДАРНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

NAMES OF UKRAINIAN FOLK PERCUSSIONAL MUSICAL INSTRUMENTS: LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS

Булик-Верхола С.З.,

orcid.org/0000-0002-4593-3571

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу назв народних ударних музичних інструментів в українській мові. Систематизовано найменування, зафіксовані в наукових музикознавчих працях, словниках та зібрані в діалектологічних експедиціях. Подано рекомендації щодо правильного вживання аналізованих у статті найменувань.

Назви українських народних ударних музичних інструментів належать до музичної термінології, хоча й перебувають на її периферії, оскільки вони не набувають ознак чіткості та системності, мають пейоративне значення, вживаються як побутові, діалектні, застарілі лексеми або професіоналізм. Науковці спорадично використовують назви українських народних ударних музичних інструментів у наукових музикознавчих працях та словниках, проте ширше вживають таку термінологію в розмовному та художньому стилях.

Назв українських народних ударних інструментів становлять один із найдавніших пластів мови. Їх поділяють на самозвучні (*дзвіночки, підкови, тарілки*); мембранні (*бубон, решітка, барабан (тарабан), тулумбас (лїтаври), бербениця (бугай)*); шумові (*брязкальця, калатала, деркачі, торохкала, бунчуки*); предмети побутового вжитку, які вживають у народному музикуванні (*затула, качалка, рубель*); дитячі іграшки, які створюють шумові ефекти (*бусько, деренчало, клепач*). Відтворюючи реалії і поняття об'єктивної дійсності, втілюючи спостереження людини над своїм життям в царині репродукування і продукування різних тонів механічним способом, шляхом створення різноманітних ударних музичних інструментів (*бубон, барабан, тулумбас*), звукових пристосувань (*бахало, брязкальце, лопотавець*), предметів побутового вжитку, що використовуються в народному музикуванні (*затула, качалка, рубель*), дитячих іграшок, що спричиняють шумові ефекти (*брязкітка, гуркало, торохтілка*) мовці використали необмежені словотворчі можливості української мови.

Ключові слова: назви українських народних ударних музичних інструментів, українська музична термінологія, термінна лексика, семантика, синонімія.

The article is devoted to the lexical-semantic analysis of the names of folk percussion musical instruments in the Ukrainian language. The names recorded in scientific musicological works, dictionaries and collected in dialectological expeditions are systematized. Recommendations for the correct use of the names which are used in the article are given.

The names of Ukrainian folk percussion instruments belong to musical terminology, although they are on its periphery, as they do not acquire signs of clarity and systematicity, have pejorative meaning, are used as household, dialectal, obsolete tokens or professionalism. Scholars sporadically use the names of Ukrainian folk percussion instruments in scientific musicological works and dictionaries, but more widely use such terminology in colloquial and artistic styles.

The names of Ukrainian folk percussion instruments belong to musical terminology, although they are on its periphery, as they do not acquire signs of clarity and systematicity, have pejorative meaning, are used as household, dialectal, obsolete tokens or professionalism. Scholars sporadically use the names of Ukrainian folk percussion instruments in scientific musicological works and dictionaries, but more widely use such terminology in colloquial and artistic styles.